

**НАСТАВНО НАУЧНОМ ВЕЋУ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ**

На основу члана 231. став 1. алинеја 17. и члана 278. Статута Факултета, Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду нас је на својој IX редовној седници, одржаној дана 22. 12. 2022. године, изабрало у комисију за оцену и одбрану докторске дисертације *Употреба рановизантијских утврђења у периоду раног средњег века на простору централног Балкана*, коју је поднео докторант Александар П. Ристић. Након увида и подробног разматрања поднете докторске дисертације, слободни смо да поднесемо следећи

Реферат о завршеној докторској дисертацији

Основни подаци о кандидату и дисертацији:

Кандидат Александар П. Ристић рођен је 1987. године у Јагодини. Основне студије завршио је 2013. године, а мастер академске студије 2015. године на Одељењу за археологију Филозофског факултета у Београду. Докторске студије уписао је на Одељењу за археологију Филозофског факултета у Београду 2016. године. Докторска дисертација Александра П. Ристића *Употреба рановизантијских утврђења у периоду раног средњег века на простору централног Балкана* састоји се од 204 страна текста, 39 страна библиографије, као и илустративног дела рада на 151 стране који се састоји од карата, основа налазишта, табли са цртежима и фотографијама покретних налаза и табелама.

Кандидат Александар П. Ристић је током свог досадашњег истраживачког рада објаво више научних радова. Својим значајем издвајају се

радови Нови археолошки локалитети у општини Рековац, објављен у *Гласнику Српског археолошког друштва* 35 за 2019. годину, односно Кадионица са локалитета Перлек-Хумка код Бечеја, објављена у истом часопису за 2020. годину, настао у коауторству са Рашком Рамаданским. Вредни помена су и радови Епиграфски споменик из Жупањевца у збирци Народног музеја у Крагујевцу, објављен у *Гласнику Српског археолошког друштва* 36 за 2020. годину, Средњовековни енколпион из Крвавице код Крушевца, публикован у *Зборнику Музеја примењене уметности* 17 за 2021. годину, те Надгробни споменици са антропоморфним представама у области Каленићке реке, у часопису *Саопштења LIV* за 2022. годину. Исте године је у коауторству са Игором Ђуровићем, обавио каталог под називом *Средњовековно оружје и опрема из археолошке збирке Народног музеја Крагујевац*.

Предмет и циљ дисертације:

Предмет истраживања докторске дисертације Александра Ристића под називом *Употреба рановизантијских утврђења у периоду раног средњег века на простору централног Балкана* представља феномен обнове и реокупације рановизантијских утврђења у периоду раног средњег века у раздобљу од 9. до 11. века. Истраживања су спроведена систематизовањем и критичким сагледавањем целокупне расположиве археолошке грађе која потиче се више него релевантног узорка од 107 налазишта. Први циљ докторске дисертације је утврђивање хронологије утврђених насеља, односно времена њиховог настанка, као и дефинисање трајања активног живота у њима. Следећи је категоризација утврђења према различитим параметрима: димензијама, техници израде бедема, надморској висини, положају у односу на главне и споредне копнене и речне комуникације, присуству сакралних објеката, постојању налаза војне опреме и др. Осим тога, циљ дисертације је и проучавање разлога настанка раносредњовековних насеља унутар рановизантијских утврђења, ток њиховог развоја, као и однос са другим истовременим налазиштима (верски објекти, некрополе и др), као и утврђивање

разлога због којих су поједина утврђења имала већу важност од других и због чега су баш она наставила да егзистирају и у наредним периодима.

Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању:

Полазна хипотеза у докторској дисертацији *Употреба рановизантијских утврђења у периоду раног средњег века на простору централног Балкана* је да су **раносредњовековна утврђена насеља настала првенствено услед ратних околности, при чему су утврђења у унутрашњости настала раније од утврђења на Дунаву**. Провера ове тезе на основу писаних извора показала је да су раносредњовековна утврђена насеља у унутрашњости централног Балкана могла настати услед опасности од Бугара у IX веку, док су она на некадашњем дунавском лимесу могла настати због опасности од Мађара у X веку. Са друге стране, расположивост археолошких података не дозвољава да се са већом дозом сигурности закључује о њиховом настанку примарно у војне сврхе. Друга хипотеза заснива се на становишту да су **нека од тих насеља имала функцију утврђених села**. Испитивање ове тезе показало је да иако постојање бедема упућује на примарну војну функцију раносредњовековних утврђених насеља, структура покретних налаза откривених на појединим локалитетима, то јест, слаба заступљеност налаза наоружања и значајно присуство пре свега пољопривредног алата, указује да је реч о селима. Осим тога у докторској дисертацији је испитивана и хипотеза **по којој су нека утврђена насеља имала функцију централног места**. Утврђено је да су она имала важан стратешки положај, да су била већих димензија, те да су око њих настајале истовремене некрополе, верски објекти и слично.

Кратак опис садржаја дисертације:

Докторска дисертација *Употреба рановизантијских утврђења у периоду раног средњег века на простору централног Балкана* кандидата Александра Ристића представља јасну и логично организовану писану целину, подељену на 17

поглавља, чији садржај функционално прати обиље илустративних прилога. Теза има следећу структуру:

1. У почетном поглављу са називом **Уводна разматрања** (стр. 1-4), кандидат излаже предмет и циљеве истраживања, хипотезе које ће преиспитати, као и основна истраживачка питања.

2. Друго поглавље носи назив **Територијални оквир** (стр. 5) и у њему нас докторант упознаје са простором којим се бави у својој докторској тези.

3. Следеће поглавље насловљено је **Историјски оквир** и пружа кратак и концизан преглед бурног раносредњовековног раздобља на територији централног Балкана (стр. 6-14).

4. Наредно поглавље носи назив **Историјски подаци о насељима на централном Балкану** (стр. 15-28), у коме је А. Ристић изложио доступне писане податке о насељима на централном Балкану од 9-11. века, који се пре свега односе на улогу коју су одређена насеља играла у војно-политичким догађајима поменутог раздобља.

5. Следи поглавље под називом **Историјат истраживања и стање истражености** (стр. 29-33), у коме нас је докторант упознао са историјатом истраживања раносредњовековних насеља, стањем истражености различитих локалитета и степеном публикованости, од чега је зависио и квалитет и поузданост информација којима располаже.

6. Посебно поглавље под називом **Осврт на касноантичка и рановизантијска утврђења на централном Балкану** (стр. 34-40), нас упознаје са положајем утврђења која ће бити поновно запоседнута у раном средњем веку, као и њиховим основним карактеристикама.

7. Следи потом поглавље **Појам града и фортификације у контексту Европе раног средњег века** (стр. 41-51) у коме кандидат износи бројне и савремене резултате проучавања феномена настанка градова и утврђења на подручју Европе, указујући на различите моделе који су били условљени географским карактеристикама различитих регија, као и културно-историјским околностима.

8. У наредном поглављу под називом **Раносредњовековна утврђења на подручју централног Балкана** (стр. 52-57) у коме докторант А. Ристић износи у

сажетом облику резултате досадашња проучавања овог феномена, указујући да до сада нису спроведена опсежна и систематична истраживања овог феномена.

9. У најобимнијем поглављу **Каталог налазишта** (стр. 58-133) кандидат је уз крајње студиозан и минуциозан приступ, изложио на униформан и методолошки заснован начин све расположиве податке о раносредњовековним утврђењима на простору централног Балкана.

10. Наредно поглавље **Категоризација насеља** (стр. 134-140) посвећено је анализи писаних извора који говоре о различитим карактерима насеља на простору централног Балкана током раносредњовековног раздобља, као и њиховој категоризацији на основу археолошких и архитектонских података.

11. Следи затим краће поглавље названо **Техника градње и опште одлике архитектуре** (стр. 141-144) у коме кандидат износи главне карактеристике војне и профане архитектуре на раносредњовековним утврђењима на простору централног Балкана.

12. Кроз наредно поглавље **Покретни археолошки материјал** (стр. 145-154) кандидат је кроз прегледе најзначајнијих налаза са раносредњовековних утврђења, који су груписани према намени, пружио увид у карактер поменутих налазишта, као и на социјалну структуру њихових житеља.

13. Поглавље названо **Резултати ГИС анализа** (стр. 155-162) посвећено је презентацији просторне анализе положаја раносредњовековних утврђења на централном Балкану уз примену најсавременије методологије, која подразумева анализу међусобног односа утврђења, њиховог односа са главним копненим и воденим комуникацијама, црквама и некрополама. Ради лакше интерпретације добијених резултата, простор истраживан у оквиру дисертације је подељен на област Подунавља и унутрашњост централног Балкана, где су издвојене три логичне географске целине.

14. У наредном поглављу **Модел насељавања узрокован ратним околностима** (стр. 163-180) А. Ристић преиспитује прву хипотезу у складу са резултатима добијеним ГИС анализом, као и са расположивим историјским и археолошким подацима. Модел насељавања је проучаван у области Подунавља, као и у унутрашњости Балкана, приликом чега је на основу историјских извора уочено

да је до реокупације некадашњих фортификација у унутрашњости могло доћи раније, у склопу бугарско-византијско-српских сукоба, док су утврђења на Дунаву могла настати првенствено као последица нешто каснијих византијско-мађарских борби. Показано је да расположиви археолошки и архитектонски индикатори не иду у прилог сигурнијој тврдњи о реокупацији у склопу појачаних војних дејстава.

15. Поглавље **Утврђена села** (стр. 181-182) преиспитује другу хипотезу и на основу структуре насеља и покретног археолошког материјала потврђује рурални карактер највећег броја фортификацираних насеља.

16. Поглавље **Утврђења као регионални центри** (стр. 183-189) преиспитује последњу хипотезу на основу историјских извора, димензија фортификација, њиховог положаја и структуре покретних налаза и указује на разлоге због којих поједина налазишта постају регионални центри који претрајавају и у наредним епохама.

17. У последњем поглављу под називом **Закључна разматрања** (стр. 190-204) кандидат резимира и синтетизује резултате својих истраживања, комбинујући археолошке податке, информације из писаних извора и просторну анализу, како би објаснио разлоге поновног запоседања касноантичких фортификација у раном средњем веку, као и могуће моделе формирања раносредњовековних насеља.

Остварени резултати и научни допринос дисертације:

Докторска дисертација Александра П. Ристића *Употреба рановизантијских утврђења у периоду раног средњег века на простору централног Балкана* представља изузетно важан допринос науци, будући да су по први пут на једном месту сакупљени и презентовани резултати досадашњих истраживања реокупације касноантичких и рановизантијских утврђења на простору централног Балкана током раносредњовековног раздобља. Реинтерпретацијом раније изнетих закључака у складу са најсавременијим трендовима и методологијом у европској археологији кандидат је успео да утврди разлоге због којих долази до поновног коришћења ранијих фортификација током раног средњег века на простору централног Балкана, као и да издвоји различите зоне и хронолошке оквире током

којих долази до ове појаве. Осим тога, применом просторне анализе у ГИС-у, која је по први пут спроведена на читавој територији централног Балкана, докторант је успео да дефинише могуће моделе формирања фортификационих насеља на некадашњим касноантичким позицијама, као и да утврди разлоге због којих су нека од тих утврђења постала регионални центри и временом, у каснијим епохама, доживела свој даљи процват.

Закључак

Дисертацију *Употреба рановизантијских утврђења у периоду раног средњег века на простору централног Балкана* одликује исправан методолошки приступ, као и добро промишљен концепт рада уз коришћење релевантне и обимне научне литературе из области археологије, али и других наука. Приликом израде докторске тезе кандидат се придржавао раније утврђеног истраживачког плана, чиме је у потпуности одговорио на постављене захтеве. Може се закључити да је рад Александра Ристића оригинално научно дело које представља значајан искорак у изучавању периода раног средњег века на простору централног Балкана, са посебним значајем за будућа истраживања ове теме. Резултати до којих је кандидат дошао указују и на правце којима треба поћи у будућим истраживањима процеса трансформације касноантичког у средњовековно друштво на простору централног Балкана. Имајући све наведено у виду сматрамо да су се испунили сви услови за усмену одбрану докторске дисертације *Употреба рановизантијских утврђења у периоду раног средњег века на простору централног Балкана* кандидата Александра П. Ристића, о чему смо слободни да обавестимо Научно-наставно веће Филозофског факултета у Београду.

У Београду 24. 02. 2023. године

проф. др Мирослав Вујовић

доц. др Дејан Радичевић

др Дејан Булић, научни сарадник